

Lidia Sudyka

Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie

INDIE I FRANCJA – Z HISTORII
KONTAKTÓW W OKRESIE
EUROPEJSKICH PODBOJÓW
KOLONIALNYCH

W historii kolonialnych podbojów Indii przez Europejczyków obraz brytyjskiego panowania niemal przesłania obecność innych nacji na tym subkontynencie. Sukcesy Portugalczyków, mimo utworzenia *Estado da India* – państwa podległego *Casa da India*¹ w Lizbonie i portugalskiemu królowi, miały jedynie wymiar lokalny, aczkolwiek był to istotny prolog do późniejszej europejskiej ekspansji kolonialnej. Epizodyczny charakter miały działania Holendrów, którzy w latach 1662–1663, walcząc z Portugalczykami, zdobyli na Wybrzeżu Malabarskim Kollam, Koczin², Kodungallur i Kannur. Wobec niepowodzeń w handlu malabarskim, ich zainteresowania szybko skoncentrowały się na Jawie. Ostatecznie zwycięską rywalką Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej okazała się angielska Kompania Wschodnioindyjska. Przyszło się jej jednak zmierzyć o wpływy w Indiach z bardzo poważnym w pewnym momencie przeciwnikiem – francuską Kompanią Indii Wschodnich (*Compagnie des Indes Orientales*). Warto tu wspomnieć o poprzedniczce *Compagnie des Indes Orientales*³, spółce założonej przez kupców pochodzących z St. Malo, Laval i Vitré, dysponującej dwoma statkami „Croissant” i „Corbin”, które w 1601 roku wyruszyły do Indii. François Martin, pochodzący z Vitré⁴, opisał rejs na „Croissant”, a François Pyrard z Laval był autorem relacji z zakończonej katastrofą wyprawy na „Corbin” i ze swojego

¹ Instytucja zarządzająca dochodami ze wszystkich posiadłości zamorskich Portugalii i finansująca wyprawy.

² Niektóre z nazw geograficznych są stosowane w wersji spolszczonej, ponieważ pojawiały się w takiej właśnie formie w polskich publikacjach, np. J. Kieniewicza. Do nich należy Koczin (nazwa zangielszczona: Cochin; obecnie na mapach indyjskich pojawia się jako Kochi) czy Kalikat (nazwa zangielszczona: Calicut; obecnie Kozhikode).

³ Kontakty handlowe z Indiami rozpoczęły się już za panowania Franciszka I Walezjusza (1494–1547). W 1527 roku Portugalczyk João de Barros odnotował zawinięcie francuskiego statku z Rouen do portu w Diu.

⁴ Relacja pod tytułem *Description du Premier Voyage fait aux Indes Orientales par les François* ukazała się we Francji w 1604 i 1609 roku. Bezpośrednim rezultatem tych podróży było zainteresowanie wyprawami do Azji okazane przez Henryka IV. W 1604 roku wydał on patent dla kupców z Dieppe, dający im na 15 lat przywileje w kontaktach z Azją. Ostatecznie nie wpłynął tam jednak żaden statek.

pobytu na Malediwach⁵. Z czterdziestu członków załogi ocalało jedynie czterech, w tym Pyrard de Laval. Z Malediwów czwórka Francuzów trafiła do Czittagongu, a stąd za zgodą lokalnego władcy wsiedli na statek płynący do Kalikatu. Wylądowali jednak w Muttingals, pirackim porcie pomiędzy Kalikatem a Kannurem. Dalej podróżowali lądem, przyjmowani entuzjastycznie z powodu jawnie deklarowanej wrogości wobec Portugalczyków. Dalsze wspomnienia Pyrarda dostarczają interesujących szczegółów na temat powiązań zamorinów, władców Kalikatu, z piratami i ich relacji z Portugalczycami. W Koczinie Pyrard i dwaj inni Francuzi trafili do portugalskiego więzienia i po dziewięciu dniach okrutnych tortur zostali odesłani jako więźniowie na Goa. De Laval w końcu 1611 roku powrócił szczęśliwie do Francji. W następnych latach zainteresowanie Francji Indiami wydaje się maleć, a wyrazicielem opinii publicznej staje się Isaac de Razilly (1587–1635), który podkreśla, że osiedli już tam Portugalczycy i Holendrzy, trudno więc Francuzom mieć nadzieję na rozkwit kontaktów handlowych z Indiami (Willman-Grabowska 1938: 20). Do Indii nadal jednak docierają francuscy kupcy i podróżnicy, a niektórzy z nich zostawiają interesujące wspomnienia z indyjskich podróży. Jean Baptiste Tavernier, poczynawszy od 1631 roku, sześciokrotnie wyprawiał się na Wschód⁶ i wszystkie te wyprawy dokładnie opisał. Opisy podróży do Indii przyniosły sławę również dwójce współczesnych mu francuskich podróżników, a byli to Jean Thevenot i François Bernier. Ten ostatni korespondował ze sławnym ministrem finansów Ludwika XIV Colbertem (1618–1683), opisując mu Indie. Dzięki listom Berniera François de la Mothe le Vayer (1588–1672) gromadził dane dotyczące geografii i historii subkontynentu⁷. Owe podróże do Indii przygotowały grunt do powołania do życia *Compagnie des Indes Orientales*. Kompania powstała w 1664 roku pod wpływem samego Jean-Baptiste’a Colberta z początkowym kapitałem 15 milionów liwrów. W 1668 roku założono pierwszą francuską faktorię w Suracie, a w 1669 w Masulipatam. W 1673 roku muzułmański rządca Valikondapuram Sher Khan Lodi podarował Francuzom małą wioskę na Wybrzeżu Koromandelskim – Pudduczeri – położoną 160 km na południe od Cennapattana, czyli Madrasu, a dzisiejszego Chennai. W krótkim czasie François Martin przekształcił tę maleńką faktorię w okazałe miasto – stolicę posiadłości francuskich w Indiach. W 1693 roku Pondicherry (fr. Pondichéry) przejęli Holendrzy, ale zwrócili miasto w 1699 roku na mocy traktatu z Ryswick, kończącego wojnę palatynacką, podpisanego 20 września 1697. W zamian Francuzi byli zobowiązani wypłacić Holendrom sumę 16 tysięcy pagód⁸. W ciągu kilku następnych lat Pondicherry odzyskało swoją świetność. Już w 1706 roku liczyło 40 tysięcy mieszkańców, niemal dwa

⁵ Jego książka *Voyage de François Pyrard de Laval* z opisem Malediwów została wydana w Paryżu w 1619 roku.

⁶ Jedynie pierwsza z jego wypraw nie zakończyła się dotarciem do Indii (Oaten 1971: 186).

⁷ Ponoć niemal ostatnim zdaniem będącego na łożu śmierci uczonego było skierowane do odwiedzającego go Berniera: „Eh bien! quelles nouvelles avez-vous du grand Mogol?” (Constable 1891: 239).

⁸ Złota moneta bita na obszarze Indii. Wyróżniano dwa rodzaje tych monet, tzw. *Star pagoda* albo inaczej *Madras pagoda*, bitą przez Kompanię Wschodnioindyjską w Madrasie i *Porto Novo pagoda* bitą przez Holendrów w Tutikorin lub przez nawabów Arkotu.

razy tyle co Kalkuta. Wkrótce jednak francuska Kompania Indii Wschodnich stanęła wobec poważnych trudności i problemów natury finansowej: faktorie w Suracie i Masulipatam przestały działać, Pondicherry zubożało. W 1720 roku doszło do restrukturyzacji Kompanii, a zaraz potem w 1721 roku zajęto wyspy: Île de France (Mauritius) i Burbon (później La Réunion). Teraz Francja mogła kontrolować sytuację na morzu. W tym samym roku Francuzi uzyskali zgodę na osiedlenie się w Mahé na Wybrzeżu Malabarskim i monopol na handel pieprzem, który to przywilej wobec późniejszych sprzeciwów wyegzekwowali zbrojnie, zawierając w 1726 roku pokój na bardzo korzystnych warunkach. W 1724 roku zbudowali duży fort. Lokalna nazwa Mahé to Mayyazhi, co w malajalam znaczy: „morska brew”. Zapewne ten lokalny toponim został przez Francuzów sprowadzony do formy Mahé. Inna próba wyjaśnienia pochodzenia toponimu wiąże się z postacią Bertranda-François Mahé de La Bourdonnais’a (1699–1753), ale najprawdopodobniej to hrabia de La Bourdonnais do swojego tytułu dołączył nazwę miejscowości, którą w 1741 odbił z rąk Marathów, po tym jak na krótko zawładnęli miastem. Posiadłości francuskie w okolicy Mahé powiększyły się w drugiej połowie XVII wieku o Nalutharę, tworzoną przez cztery wioski: Pandakkal, Pallur, Chalakara i Chembra. Był to dar sułtana Majsuru Hajdara Alego (1722–1782), wdzięcznego Francuzom za pomoc w zmaganiach z Brytyjczykami. Także na Wybrzeżu Koromandelskim pozycja Francuzów stawała się coraz mocniejsza. Benoît Dumas, kierujący faktorią w Pondicherry w latach 1735–1742, nabył od radzy Tańdżawuru miejscowość Karaikal i w 1739 roku powstała tam nowa francuska placówka handlowa. Dochody czerpane z działalności francuskiej kompanii w latach 40. XVIII wieku sięgały aż 25% w stosunku do inwestycji, podczas gdy brytyjskie były poniżej 10% (Wolpert 2004: 176).

W takich okolicznościach pojawił się na scenie Joseph François Dupleix (1697–1763), który w latach 1742–1754 był gubernatorem generalnym francuskich posiadłości i osiadł w Pondicherry, liczącym wówczas 50 tysięcy mieszkańców. Już wcześniej Dupleix dał się poznać jako utalentowany zarządca faktorii Czandernagor w Bengalu, jednak dopiero w Indiach Południowych pokazał, że jest dyplomatą i strategiem umiejącym z wiedzy na temat układu sił politycznych na tym obszarze wyciągnąć konkretne korzyści dla Francji i dla siebie. Jego działania zmierzające do podporządkowania Francji Indii Południowych były niezwykle skuteczne, wręcz spektakularne. Z całą pewnością jego metody działania mogły wiązać się z poczynionymi w czasie pobytu w Indiach obserwacjami i ze zdobytą wiedzą, wykorzystaną w odpowiednim momencie i w odpowiedni do warunków sposób. Nie można jednak nie docenić przynajmniej jednego ze źródeł tej wiedzy. Współautorem francuskich sukcesów w tym okresie mógł być człowiek, którego losy splotły się z historią francuskiej Kompanii Indii Wschodnich niemal w tym samym czasie, gdy morskie szlaki wiodły do Indii Josepha François Dupleix’a⁹. Ananda Ranga Pillaj¹⁰, bo o niego tutaj chodzi, urodził się przed 300 laty na

⁹ Dupleix wsiadł na płynący do Indii statek kompanii w 1715 roku.

¹⁰ Wszystkie imiona indyjskie zostały w niniejszym artykule spolszczone, oprócz imion i nazwisk autorów pozycji podanych w *Bibliografii*.

obrzeżach Madrasu – 30 marca 1709 roku. Był synem Tiruwengady Pillaja, wywodzącego się z grupy społecznej Wellalarów, właścicieli ziemskich z terenów Tamilnadu. W 1716 roku Tiruwengada Pillaj za radą swego szwagra Nainiji Pillaja wraz z rodziną przeniósł się do Pondicherry i tam prowadził interesy kupieckie. Nainija Pillaj był w tym czasie głównym dubaszem Guillaume’a André d’Héberta, ówczesnego gubernatora w Pondicherry. W literaturze i opracowaniach dotyczących dziejów europejskich kontaktów handlowych na terenach dzisiejszych stanów: Tamilnadu, Andhra Pradeś i Karnataka, nader często spotkamy z angielską zapisany wyraz *dubash*, choć bliższa prawidłowej byłaby forma *dubhashi*, czyli „ten, który włada dwoma językami”, a więc tłumacz. Nie wystarczy jednak powiedzieć, że dubaszowie pełnili funkcje tłumaczy przy cudzoziemskich kupcach. Nawet jeśli zajmowali się sprawami pojedynczego europejskiego kupca, ich funkcje i obowiązki daleko wykraczały poza wykorzystywanie kompetencji językowych. To właśnie ich wiedza na temat lokalnych stosunków umożliwiła kompaniom handlowym: holenderskiej, francuskiej i angielskiej, prowadzenie coraz rozleglejszych interesów, a z czasem zajęcie ważnej pozycji na scenie politycznej Półwyspu Indyjskiego. Dubaszowie, zwłaszcza pełniący obowiązki przy gubernatorach kompanii, władali nie dwoma językami, jak sugerowałby termin, ale byli prawdziwymi poliglotami, prowadzącymi w imieniu swoich europejskich pracodawców negocjacje z lokalnymi władcami w ich własnych językach oraz z użyciem form i etykiety, która obowiązywała na ich dworach. Można powiedzieć, że uczestniczyli w dialogu pomiędzy różnymi kulturami. Przekładali jeden kod kulturowy na inny, od ich zdolności i inwencji zależały rezultaty negocjacji, a często bieg historii. Mieli także niebagatelny wpływ na kształt życia społecznego i kulturalnego w tym okresie. Dopiero stosunkowo niedawno zaczęto mówić o ich roli w kształtowaniu społeczeństwa indyjskiego (Neild Basu 1984; Mukund 2005; Punzo Waghorne 2007). Tylko w początkowym okresie istnienia brytyjskiej kompanii jej dubaszowie należeli do kast kupieckich, takich jak Beri Ćetti. Pod koniec XVIII wieku dubaszowie wywodzili się z czterech kast: Wellalarów/Mudaliarów – właścicieli ziemskich, braminów telugu, Kanakkapillajów – tamilskich wiejskich rachmistrzów i pisarzy oraz z wyższych warstw Jadawów, tamilskich kast pasterskich (Neild Basu 1984: 11). Wszyscy oni znaleźli się na granicy światów wyznaczanych przez różne języki i kultury. Wielu z nich, do tej pory związanych ze społecznością wiejską, rozpoczynało życie w ośrodkach miejskich, ale nie zrywało więzów z rodzinnymi wioskami, wspierając świątynie i dbając o rodowe posiadłości. Wzbogaciwszy się, tworzyli własne dwory i patronowali artystom. Sanskryckie dzieło *Sarva-Deva-Vilāsa* przedstawia środowisko madraskich dubaszów na przełomie XVIII i XIX wieku (Sudyka 2009). Jest to bardzo rzadki dokument, bo o lokalnym rodowodzie. Życie w faktoriach zakładanych przez Europejczyków znamy z zachowanej dokumentacji, listów pisanych do rodzin i przyjaciół oraz pamiętników przez nich zostawionych. Głosów z tej drugiej strony jest niewiele. W europejskich dokumentach ślad po wielu dubaszach się nie zachował. Innych znamy jedynie z imienia. Ale nie jest to przypadek Anandy Rangi Pillaja. Przede wszystkim Ananda Ranga zostawił po sobie niezwykle dzieło – dzienniki pisane w języku tamilskim, dzień po dniu, przez prawie ćwierć wieku, bo od 1736 do

1760 roku, a o których istnieniu aż do 1846 roku nikt nie wiedział. Przypadkowo odkrył je A. Gallois Montbrun. Niestety, dokumenty nie zachowały się w całości, ponadto także odpis zrobiony przez Montbruna podzielił losy oryginału – zachowały się tylko jego części. W 1892 roku druga kopia dzienników zachowana w Pondicherry została przekazana do użytku władz Madrasu i stała się podstawą do tłumaczenia na język angielski, które ukazało się w 12 tomach. Pierwsze trzy wydał J.F. Price w latach 1904–1914, pozostałe dziewięć – H.H. Dodwell między rokiem 1916 a 1928. Kolejna kopia zrobiona bezpośrednio z oryginału w 1852 roku przez M. Ariela należy do Kolekcji Tamilskiej Biblioteki Narodowej w Paryżu. Tłumaczenie na język angielski od pewnego już czasu jest dostępne na stronach internetowych¹¹. Prywatny dziennik Anandy Rangi to dokument niezwykły pod wieloma względami. Zaczniemy od stwierdzenia, że literatura pamiętnikarska nie miała w Indiach tradycji. Obecność wątków autobiograficznych zauważymy jedynie jako swojego rodzaju dodatek pojawiający się w gatunku sanskryckiej prozy określanym jako *akhjajika*, gdzie autor ukazując rzeczywiste wydarzenia, niebędące wytworem jego poetyckiej wyobraźni, powinien był przedstawić okoliczności, w jakich doszło do napisania dzieła, a przy tej okazji także własne życie¹². W klasycznej literaturze tamilskiej nie ma zaś dzieł o charakterze autobiograficznym lub pamiętnikarskim. Skąd więc pomysł, aby notować systematycznie wszelkie wydarzenia, te ważne i mniej ważne? Tu musimy powrócić do historii osiedlenia się rodziny Ananda Rangi w Pondicherry. Członek rodziny, za sprawą którego ojciec Anandy Rangi przeniósł się do Pondicherry, Nainija Pillaj, został dubaszem Guillaume’a André d’Héberta, gubernatora Pondicherry mimo sprzeciwu jezuitów, którzy uważali, że to stanowisko może zajmować jedynie chrześcijanin. Wysłunięto różne zarzuty wobec Nainiji, a w końcu broniący go Hébert został odesłany do Francji. Nainija Pillaj zgodnie z rozkazem Ludwika XIV z 14 lutego 1711 roku miał zaś w ciągu pół roku ochrzcić się albo zrezygnować ze stanowiska (Srinivasachari 1991: 442). Zarządzenie królewskie nakazywało również podjęcie próby zamknięcia większości hinduistycznych świątyń, co wzbudziło wzburzenie w Pondicherry, a o podniecanie tych nastrojów oskarżono Nainiję. Po wrót z Francji Héberta, teraz działającego zgodnie z wolą wpływowych jezuitów, spowodował aresztowanie Nainiji pod pretekstem udziału w zamieszkach. Skazano go na publiczną chłostę, grzywnę ośmiu tysięcy pagód oraz trzy lata więzienia. Po tym okresie miał być wygnany. Wyrok wywołał poruszenie nawet wśród Francuzów. Jacques Vincent i inni doradzili najstarszemu z synów Nainiji, Guruwappie,

¹¹ <http://www.archive.org/details/diaryofanandaran02anan> (cyfra podana w adresie to numer tomu; wpisując 05, 08 uzyskamy dostęp do kolejnych tomów, jednak nie wszystkich), http://books.google.pl/books?id=geBIEJRkWoIC&pg=PA403&lpg=PA403&dq=Ananda+Ranga+Pillaj&source=bl&ots=O97wYGTf98&sig=v6UM9H7lbVsBwvapTjyj24P0VyI&hl=pl&ei=ySccS_fLDsav4QbO0dJxAg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CB0Q6AEwBA#v=onepage&q=&f=false

¹² Najwcześniejszym indyjskim dziełem, które można nazwać autobiografią jest *Ardhakathanak*, utwór poety, filozofa i kupca Banarsidasa, ukończony w Agrze zimą 1641 roku, a napisany w bradźbhasza, dialekcie języka hindi.

aby udał się do Francji i szukał sprawiedliwości bezpośrednio u króla. Guruwappa dzięki rekomendacji francuskich kupców został dobrze przyjęty na dworze, a śledztwo zarządzane przez Ludwika XIV ujawniło, że Hébert i jego syn zagarnęli pokaźną część odebranego Nainiji mienia dla siebie. Król nakazał *Compagnie des Indes Orientales* wypłacić odszkodowanie potomkom Nainiji, który nie doczekawszy się ułaskawienia, zmarł w więzieniu. Guruwappa, przeszedłszy we Francji na chrześcijaństwo¹³, 16 sierpnia 1722 roku powrócił do Pondicherry i został mianowany dubaszem przy kompanii. Pobyt we Francji wiele zmienił w życiu Kawalera Orderu św. Michała, Guruwappy Pillaja. Jednym z jego nowo nabytych zwyczajów stało się prowadzenie dziennika¹⁴. Ananda Ranga idąc za przykładem kuzyna, rozpoczął tworzenie własnego dzieła. Pisanie dziennika zalecał również gorąco swojemu młodszemu bratu, ale ten najwyraźniej nie miał systematyczności i wytrwałości kronikarza. Zainspirował natomiast swojego siostrzeńca Tiruwengadę Pillaja zwanego Appawu, który po śmierci Anandy Rangi w 1761 roku kontynuował zapiski do 1799 roku. Także i te dzienniki miał skopiować A. Gallois Montbrun. Dziennik Anandy był pisany po tamilsku i jest ważnym materiałem dla językoznawców, rejestrującym kształt tego języka w XVIII wieku. Stanowi, co oczywiste, nieocenione źródło wiedzy o Pondicherry i jego mieszkańcach w latach 1735–1760 oraz poczynaniach Francuzów w tym okresie. Zapiski Anandy Rangi Pillaja niejednokrotnie uzupełniają bądź korygują informacje podawane w angielskich źródłach na temat wydarzeń politycznych na terenie Karnatiku (Alalasundaram 2001: 9). Autor dziennika dysponował dużą wiedzą na różne tematy ze względu na swoją pozycję. Ananda Ranga Pillaj został zauważony już przez gubernatora Lenoira (1726–1735); następny gubernator Dumas (1735–1742) docenił jego inteligencję i wiedzę, mianując go zarządzającym interesami kompanii w Porto Novo, a za czasów gubernatury Dupleix'a stał się jedną z najważniejszych postaci w Pondicherry, mimo że na stanowisko głównego dubasza przyszło mu z różnych powodów długo czekać.

Z kolei sam Dupleix uczynił francuską kompanię i Francję potęgą na południu Indii. Stało się to dzięki zręcznej polityce, wyzyskującej wojny domowe w Karnatiku¹⁵. Nizamowi¹⁶ Hajdarabadu i podlegającemu mu formalnie nawabowi Arkotu Anwar-ud-dinowi zdołał narzucić układy o stacjonowaniu wojsk francuskich, opłacanych przez obydwu władców. Po śmierci nizama w 1748 roku Dupleix zręcznie osadził Ćanda Sahiba, swojego kandydata, na tronie Arkotu, a także zabiegał, aby następcą nizama został popierany przez niego Muzzafar Dżang. W 1750 roku przy pomocy markiza de Bussy'ego Muzzafar został władcą Hajdarabadu, a po jego

¹³ Chrzest odbył się w królewskiej kaplicy w Wersalu, a ojcem chrzestnym był Delfin, późniejszy Ludwik XV. Guruwappa otrzymał również szlachectwo i został Kawalerem Orderu Św. Michała.

¹⁴ Dokument ten nie zachował się (Alalasundaram 2001: 5).

¹⁵ W rozumieniu Europejczyków termin ten (zniekształcona przez Anglików nazwa Karnataka) oznaczał rejon na wschodnim wybrzeżu Indii, od dystryktu Guntur po Przylądek Komoryn. Nazwa obecnie nie jest używana.

¹⁶ Nizam – tytuł władców Hajdarabadu, podlegał mu nawab – w państwie Mogołów namiestnik prowincji.

zabójstwie de Bussy szybko wprowadził na tron kolejną marionetkę w rękach Francuzów. Dupleix sam trzykrotnie otrzymał propozycje objęcia tronu w Arkocie, ale wolał rządzić przez powolnych sobie władców. Tym sposobem stał się faktycznym nizamem i nawabem, mimo braku wsparcia i zainteresowania ze strony Ludwika XV. Dysponując niewielkimi siłami, ale mając dobrą znajomość stosunków na dworach indyjskich i prowadząc w odpowiedni sposób negocjacje, poszerzył wpływy Francji i zdobył majątek. Trudno powiedzieć, czy wskazówkami służył mu Ananda Ranga Pillaj, inteligentny i oddany dubasz (którego ojciec i rodzina lojalnie służyli francuskiej kompanii), znający sposoby działania zalecane przez indyjskie traktaty o prowadzeniu polityki¹⁷. Z całą pewnością jednak to on prowadził korespondencję, nie tylko w sprawach handlowych, lecz także z dworami indyjskich książąt i władców, czyniąc to wedle zalecanej etykiety. Tłumaczył listy sam albo zlecał ich tłumaczenie, codziennie stawiał się u swego zwierzchnika i omawiał z nim różnorakie sprawy. Tak bliski kontakt gubernatora i jego dubasza pozwala przypuszczać, że Dupleix od Rangi Pillaja uczył się oceniać wydarzenia i patrzeć na sprawy oczami mieszkańca Indii Południowych, a nie ulega wątpliwości, że Dupleix rozumiał Indie lepiej niż jakikolwiek współczesny mu Europejczyk. Stąd właśnie wynikały jego błyskawiczne i spektakularne sukcesy. Ananda Ranga Pillaj też nie pozostawał zamknięty w swoim świecie i wykazywał zainteresowanie odległą Francją¹⁸, zapewne znaną mu z opowieści kuzyna Guruwy. Nawet jego dom w Pondicherry łączył dwie kultury, w których poruszał się jego właściciel – parter to architektura typowa dla Tamilnadu, podczas gdy pierwsze piętro zdradza wpływy europejskie¹⁹.

Dom Anandy Rangi można nazwać dworem, nie tylko ze względu na jego przestrzenność, dopracowane detale architektoniczne i ornamenty. Toczyło się tutaj życie jak na dworze możnowładców. Ranga Pillai, jak zwali go Francuzi, patronował muzykom i poetom. Jego „nadworni poeci” pozostawili utwory opowiadające o kolejach losu swego protektora. Poeta Kasturi Rangajja opisał prozą w języku telugu życie Anandy w utworze *Ānandaraṅgarāṭ Chandamu*. Inny poeta, Śriniwasa, przedstawił w sanskrycie sukcesy Rangi Pillaja, tym samym nobilitując go do rangi udzielnego władcy. Jego *Ānandaraṅgavijaya* to utwór pisany wierszem i prozą, należący do gatunku literackiego *campu*, niezwykle popularnego na indyjskim południu. Dzieło to doczekało się wydania dzięki znanemu indyjskiemu sanskrytologowi V. Raghavanowi, ale nie zostało przetłumaczone na żaden język europejski. Nie sięgają po nie historycy, a zawiera ono informacje, które należy przeanalizować, aby uzyskać pełniejszy obraz pewnych wydarzeń z przeszłości. Wraz z innymi sanskryckimi dziełami czeka na opracowanie i uważną analizę, nie

¹⁷ Ananda Ranga w swoich dziennikach cytuje *Tirukkural* (Raghavan 1948: 8, 9, *Introduction*), dzieło którego część dotyczyła sztuki rządzenia. Najstarszym indyjskim traktatem poświęconym dyplomacji i prowadzeniu wojny jest *Arthaśāstra*, pochodząca prawdopodobnie z ok. IV–III w. p.n.e.

¹⁸ Wiadomo, że Ananda Ranga miał broszurę w języku francuskim z ważniejszymi wydarzeniami z okresu panowania Ludwika XV (Alalasundaram 2001: 12).

¹⁹ Patrz: strona internetowa French Indian Institute w Pondicherry: http://www.ifpindia.org/ecrire/upload/meetings/oldpondi_panel_9_web.pdf

tylko pod kątem literackim, lecz także historycznym. Losy samego Anandy Rangi Pillaja splatają się z losami Dupleix'a i tym momentem w historii, kiedy Francja wyrosła na potęgę na południu Indii i niewiele brakowało, aby Dupleix został twórcą imperium francuskiego na subkontynencie. Stało się jednak inaczej. Kłótnia Dupleix'a z admirałem de La Bourdonnais'em, wyniki wojny siedmioletniej w Europie i starć w Indiach przekreśliły plany Dupleix'a. W 1752 roku Anglicy pokonali wojska francuskie, a dwa lata później Dupleix został odwołany do kraju. Jego metody z powodzeniem zastosował twórca podwalin późniejszej brytyjskiej potęgi kolonialnej, Robert Clive. Przez jakiś czas Francuzi zdołali utrzymać jeszcze wojska w Hajdarabadzie, jednak w 1756 roku usunięto ich z Masulipatam. W 1760 roku Anglicy rozgromili wojska hrabiego de Lally pod Wandiwasz, a kapitulacja Pondicherry w 1761 roku oznaczała już dominację Brytyjczyków. W tym samym roku zmarł Ananda Ranga Pillaj. Jego kariera rozpoczęła się wraz z umocnieniem znaczenia Francji na południu Indii w latach trzydziestych XVIII wieku, osiągnęła apogeum w czasie sukcesów Dupleix'a, a zakończyła się, tak jak i życie, w momencie ostatecznej klęski Francji.

POSTSCRIPTUM. DAWNE TERYTORIA FRANCUSKIE DZISIAJ²⁰

Ślady francuskiej obecności są widoczne do dziś w dawnych koloniach. W Pondicherry nadal można zauważyć dwie różne od siebie części miasta, zbudowane na odmiennych założeniach architektonicznych: Ville Blanche i Ville Noire. W Białym Mieście zobaczymy stare, pamiętające kolonialne czasy wille, kościoły, eleganckie promenady i bulwary (fot. 1), parki oraz restauracje serwujące przysmaki kuchni francuskiej. W Białym i Czarnym Mieście, inaczej niż w innych ośrodkach urbanistycznych Tamilnadu, po jednej stronie ulicy znajdują się numery parzyste, po drugiej nieparzyste. Nazwy ulic podane są często w języku francuskim i po tamilsku. Policjanci na ulicach noszą czerwone kepi (fot. 2) i nie należy do rzadkości, że usłyszymy język francuski w ustach indyjskich mieszkańców Pondicherry, bo tutaj jest jeden z czterech języków oficjalnych, oprócz tamilskiego, telugu i malajalam. Przy bulwarach Gouberta znajduje się pomnik wzniesiony, aby upamiętnić mieszkańców Pondicherry, którzy polegli w czasie pierwszej wojny światowej (fot. 3). Co roku, 14 lipca, pod pomnikiem odbywają się uroczystości. Jednym z najstarszych budynków w Pondicherry jest dom Anandy Rangi Pillaja wzniesiony w 1735 roku. Stoi przy ulicy jego imienia pod numerem 109. Na planie miasta znajdziemy ulice de La Bourdonnais i Benoît Dumas. Nie ma już jednak ulicy Dupleix'a, bo została przemianowana na ulicę Jawaharalala Nehru (fot. 4).

²⁰ Autorka artykułu przebywała w Pondicherry w lutym 2009 roku (kwerenda biblioteczna w IFP i EFEO) i w lutym 2005 roku na zaproszenie ówczesnego dyrektora Indian French Institute, prof. S.P. Naranga, w Mahé natomiast w 2006 roku, przy okazji pobytu w Kerali, który był związany z realizacją grantu KBN, stąd też ogólne uwagi na temat współczesnego wizerunku dawnych faktorii francuskich ograniczają się do tych dwóch miast. Niewątpliwie Pondicherry było najważniejszą z posiadłości francuskich w Indiach i dlatego również dzisiaj tu właśnie najbardziej zauważalne są wpływy francuskie.

W Pondicherry nadal istnieje liceum francuskie, jest konsulat Francji, Alliance Française (rok założenia: 1893) i aktywnie działające instytucje naukowe, jak Instytut Francuski (IFP)²¹ oraz École Française d'Extrême-Orient (EFEO)²² ze znakomitymi bibliotekami, posiadającymi zbiory manuskryptów z południa Indii i materiały archiwalne.

Po drugiej stronie Półwyspu Indyjskiego echa kolonialnej przeszłości też są jeszcze zauważalne. W niewielkim Mahé, usytuowanym na Wybrzeżu Malabar-skim, gdzie rozciąga się dzisiaj stan Kerala, ciągle jeszcze znajdują się stare budynki pamiętające czasy francuskiej zwierzchności (fot. 5), a między nimi kościół pod wezwaniem św. Teresy. Na tabliczkach obok napisów w malajalam czasem pojawia się język francuski (fot. 6). Z fortu wzniesionego za czasów francuskiej Kompanii Indii Wschodnich na wzgórzu Cherukallayi pozostały już tylko ruiny. Szkoła średnia niegdyś imienia de La Bourdonnais została przemianowana na Jawaharlal Nehru Government Higher Secondary School; w dalszym ciągu działa jednak szkoła średnia, w której językiem wykładowym jest francuski (École Centrale et Cours Complémentaire) i filia Alliance Française. Te były kolonie francuskie nadal więc wyróżniają się na mapie Indii organizacją przestrzeni miejskiej, charakterem budowli i zainteresowaniem pewnej grupy lokalnej społeczności edukacją w języku francuskim.

BIBLIOGRAFIA

KSIĄŻKI

- Alalásundaram R. (2001), *Some Sketches from Ananda Ranga Pillai 1736–61*, Pondicherry: R. Alalásundaram
- Constable A. (ed.) (1891), *Travels in the Mogul Empire A.D. 1656–1668 by Françoise Bernier. A Revised and Improved Edition Based upon Irving Brock's Translation*, Westminster: Archibald Constable and Company.
- Dodwell H. (1962), *Dupleix and Clive. The beginning of Empire*, Gorakhpur (1st ed. 1920, London): Vishwavidyalaya Prakashan.
- Kieniewicz J. (1971), *Złoto, korzenie i krew*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Kieniewicz J. (2003), *Historia Indii*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mukund K. (2005), *The View from Below: Indigenous Society, Temples and the Early State in Tamil Nadu*, New Delhi: Orient Longman.
- Oaten F. E. (1971) (rep.), *Travel and Travellers in India, A.D. 1400–1700*, New York: AMS Press Inc. (reprinted from the edition of 1909, London).
- Punzo Waghorne, J. (2004), *Diaspora of the Gods: Modern Hindu Temples in an Urban Middle-class World*, Oxford University Press US.

²¹ Instytut działa pod patronatem francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MAEE) i Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Ośrodek założony w 1955 roku i początkowo zajmujący się tylko badaniami nad kulturą i cywilizacją Indii, w szczególności południowych, w 1960 roku poszerzył zasięg badań o ekologię (zmiany klimatyczne, ekosystemy Indii Południowych), a w 1980 roku o socjologię (dynamika zmian w społeczeństwie indyjskim).

²² Instytucja założona w 1900 roku, podstawowe informacje o historii i działalności w chwili obecnej na stronie <http://www.efeo.fr>

- Raghavan V. (ed.) (1948), *Ananda Ranga Vijaya Campu of Śrinivasa*, critical introduction, notes and Sanskrit commentary by V. Raghavan; foreword by C. F. Baron. Teppakulam: Palaniappa Bros.
- Raghavan V. (ed.) (1958), *Sarva-Deva-Vilāsa*, critical introduction and notes by V. Raghavan, Madras: Adyar Library Pamphlet Series, No. 33.
- Srinivasachari C.S. (1991), *Ananda Ranga Pillai the 'Pepys' of French India*, New Delhi–Madras: Asian Educational Service.
- Wolpert S. (2004), *A New History of India*, 7th ed, New York–Oxford: Oxford University Press.

ARTYKUŁY W CZASOPISMACH

- Neild Basu S. (1984), „The Dubashes of Madras”, *Modern Asian Studies* 18, 1: 1–31.
- Sudyka L. (2009), „Cennapurī – a City of Gardens as Described in the *Sarvadevavilāsa* and the Remnants of the Gardens and Garden Houses Today”, *Pandanus '09*, 3, 1: 105–124.
- Willman-Grabowska H. (1938), „Europejczycy w Indiach. I. Na indyjskim progu”, odbliska z miesięcznika *Przegląd Współczesny*, Warszawa.

STRONY INTERNETOWE:

- http://www.ifpindia.org/ecrire/upload/meetings/oldpondi_panel_9_web.pdf
- <http://www.archive.org/details/diaryofanandaran02anan>
- <http://www.archive.org/details/diaryofanandaran05anan>
- <http://www.archive.org/details/diaryofanandaran08anan>
- http://openlibrary.org/b/OL13490682M/ary_of_Ananda_Ranga_Pillai
- http://books.google.pl/books?id=geBIEJRkWoIC&pg=PA403&lpg=PA403&dq=Ananda+Ranga+Pillaj&source=bl&ots=O97wYGTf98&sig=v6UM9H71bVsBwvapTjyj24P0VyI&hl=pl&ei=ySccS_fIDsav4QbO0dJxAg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CB0Q6AEwBA#v=onepage&q=&f=false

Abstract

India and France – glimpses from the history of contacts in colonial period

The author of the article, although presenting briefly also the earlier French-Indian contacts, focuses on the most successful period in the history of the *Compagnie des Indes Orientales* connected with the name of Joseph François Dupleix. The role of his *dubash* or translator, namely Ananda Ranga Pillai, is stressed and Pillai's *Diary* as well as the biographical poems written by the poets whom he patronised are referred to. The last part of the paper gives a general characteristic of old French colonies, taking as the examples Pondicherry and Mahé.

Streszczenie

Indie i Francja – z historii kontaktów w okresie europejskich podbojów kolonialnych

Autorka artykułu zwięźle przedstawia dzieje najwcześniejszych kontaktów Francji i Indii. Koncentruje się jednakże na tym okresie historii Indii kolonialnych, gdy francuska Kompania Indii Wschodnich stała się niekwestionowaną potęgą kształtującą losy Indii Południowych. Okres świetności *Compagnie des Indes Orientales* łączy się z nazwiskiem gubernatora Josepha François Dupleixa. U jego boku zaś stał Ananda Ranga Pillaj – *dubasz*, czyli „władający dwoma językami”. Z pewnością to jego wiedza na temat lokalnych stosunków umożliwiła Dupleixowi podejmowanie wielu właściwych decyzji. Ananda Ranga pozostawił po sobie spisane przez całe lata *Dzienniki*. Jego losy stały się z kolei tematem utworów skomponowanych przez poetów, którym patronował. Życie w faktoriach zakładanych przez Europejczyków znamy z zachowanej dokumentacji, ich listów pisanych do rodzin i przyjaciół oraz pamiątek zostawionych przez nich samych. Źródeł miejscowych jest niewiele, a zatem każde z nich to cenny dokument.

Ostatnia część artykułu przedstawia stare kolonie francuskie, Pondicherry i Mahé, w chwili obecnej.